

ՄԵՐ ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԳԱՍԱՑՈՒԹԵԱՆ ՍԿԶԲՆԱԻՈՐՈՒՄԸ ԵՒ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

ՓՐՈՑ. Ա. ՊԱՏՄԱԿՐԵԱՆ

ՕՐՈՒԱՅ ԺԱՄԵՐԸ

ՆԻ ՆՐԱՆՑ ՅԱՏԿԱՑՈՒԱԾ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հայ երաժշտական ժառանգութեան կարեւոր ճիւղերից մէկն է մեր հոգեւոր երգասացութիւնը, որ համեմատաբար քիչ է ուսումնասիրուել եւ չի գտել իր արժանի գնահատանքը: Վերջին տարիները միայն Հայաստանում այդ ուղղութեամբ ստեղծուել է որոշ հետաքրքրութիւն, ուր փորձեր են կատարուում վերծանելու մեր միջնադարեան խաղաղութիւնը, մշակելու մեր տաղասացների եւ դուսանների երգերն ու եղանակները:

Անվիճելի իրողութիւն է այլեւս, որ նախաքրիստոնէական շրջանի հայկական մշակոյթից մեզ դրեթէ բան չի մնացել, եթէ չհաշուենք մի քանի դուսանական երգերի մնացորդ-փշրանքները: Որով՝ հոգեւոր երգասացութիւն ասելով պէտք է հասկանալ քրիստոնէական Եկեղեցու երգեցողութիւնը, որ կարելի է բաժանել երեք տարբեր խմբերի.

ա. — Ամենօրեայ ժամերգութեան յատկացուած երգեր:

բ. — Զանազան խորհուրդների յատկացուած ծիսական երգեր (Մկրտութիւն, Պսակ, Թաղում, եւ այլն):

գ. — Պատարագի երգեցողութիւն:

Հետաքրքրական է մեր նախնիքների օրուայ ժամերի բաժանման կերպը, նրանց յատկացուած արարողութիւններն ու երգեցողութիւնները:

Ժամանակը չափելու համար նրանք որդեգրել են Հռոմէական եւ Եգիպտական սիստեմները — Արեւի ժամացոյցը, Զրաչափը եւ Աւագաչափը:

Արեւի ժամացոյցը Հիմնուած էր, ինչպէս յայտնի է, Արեւի ձգած ստուերների վրայ. բայց որովհետեւ տարրուայ մի քանի միսները Արեւը չէր երեւում, մանաւանդ ձմրան ամիսներին, հարկ դրացին որդեգրելու Ջրաչափը եւ Աւազաչափը: Ջրաչափը կամ Ջրացոյցը մի քամիչ դործիք էր (Ֆիլիթըր) որի մէջ լցուած ջուրը քամուելու համար պէտք եղած տեւողութիւնը դառնում էր Հիմք՝ ժամանակը չափելու համար: Նոյնը կարելի է ասել նաեւ Աւազացոյցի կամ Աւազաչափի համար, որ մինչեւ այսօր տանտիկիները դործ են անում խոհանոցում:

Այդ նախնական միջոցներով ժամանակը չափելուց յետոյ նրանք օրը բաժանել էին 12 մասի, որոնցից իւրաքանչիւրը իր յատուկ անունն ունէր.

1. Գիշեր	7. Միջօրէ
2. Առաջին հաւախօս	8. Յետ Միջօրէ
3. Վերջին հաւախօս	9. Լրումն
4. Արշալոյս	10. Երեկոյ
5. Առաւօտ	11. Ճրագալոյց
6. Նախամիջօրէ	12. Կրակմար

Այս անունները տարբեր ժամանակներում եւ տարբեր դաւառներում ունեցել են ուրիշ անուններ. ինչպէս օրինակ՝

ՅԵՐԵԿՈՒԱՅ ԺԱՄԵՐ

1. Այգ
2. Ծայգ (ցայգ)
3. Զայրացեալ
4. Ժառագայթեալ
5. Շառաւիղեալ
6. Երկրատես
7. Շանթակող
8. Հրակաթ
9. Հուր փայլեալ
10. Թաղանթեալ
11. Արագոտ
12. Արփող

ԳԻՇԵՐՈՒԱՅ ԺԱՄԵՐ

1. Խաւարակ
2. Աղջամուղջ
3. Մթացեալ
4. Շաղտոր
5. Կամաւոր
6. Բաւական
7. Խօթափեալ
8. Գիզակ (Գիշակ)
9. Լուսնակն
10. Առաւօտ
11. Լուսափայլ
12. Փայլածու

Հին մատենագիրները մօտ յիշուում են նաեւ Լուսաղէմ, Արօթարան եւ այլ ժամանակի անուններ:

Այս բաժանումներին մեր եկեղեցին յարմարցրել է աղօթքի յատուկ պահեր, որոնք հետեւեալ անուններն ունէին.

1. Նախատօնակ	4. Արեւազալ
2. Գիշերային	5. Երրորդ ժամու
3. Առաւօտեան	6. Վեցերորդ ժամու
	7. Երեկոյեան

Տօնացոյցի եւ ժամադրքի մէջ մանրամասն յիշատակումներ կան այս պահերի եւ համապատասխան աղօթքների ու երգերի մասին:

Ժամանակի ընթացքում այս պահերը կրճատուում են եւ իջնում երեքի: Այս մասին Յովհ. Օձնեցին տալիս է այդ պահերի անունները եւ ԵՐԵՔ Թուի բացատրութիւնը.

– Ի սկսման աւուրն, Միջօրէի եւ ըստ երեկոյս – երից հաւուածքս կեցեաց մերոց – մեր կեանքի երեք շրջանները խորհրդանշող՝ մանկութիւն, երիտասարդութիւն եւ ծերութիւն:

Օձնեցուց շատ առաջ նոյն պահերը հաստատում են նաեւ Փաւստոս Բիւզանդը, Փարպեցին եւ Նղիշէն – Տայդ, Յերեկ եւ Երեկոյ: Երեկոյի փոխարէն երբեմն դործ է ածուել գիշեր բառը, որ համապատասխանում է Օձնեցու «Ի սկսման աւուրն»ին, որովհետեւ օրը, նրանց համար, սկսում էր կէս գիշերին:

Մեր պատմիչների վկայութեամբ մեր նախնիքը թէեւ օրը երեք անգամ են եկեղեցի յաճախել, բայց աղօթել են եօթն անգամ, առաջնորդուելով Սաղմոսերգուի այս տողերով. – Եօթն անգամ յաւուրն օրինեցից գեեզ վասն իրաւանց եւ արդարութեան քոց: Իսկ վանքերում եւ մենաստաններում լրիւ կերպով կատարում էին նախատեսուած կանոնական պահերի արարողութիւնները:

Բացառիկ պարագաներում վերոյիշեալ պահերին աւելանում էին Խաղաղականի եւ Հանգստեան ժամասացութիւնները:

Ի՞նչպէս էին լցնում այդքան երկար պահերը. ի՞նչ էին երգում կամ աղօթում. ի՞նչպէս ձեւակերպուեց մեր եկեղեցական երգասացութիւնը: Այս հետաքրքրական հարցերն է որ պիտի փորձենք ուսումնասիրել ներկայ յօդուածով:

ԵՐԵՔԱՅԻՆ ԱԶԳԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Քրիստոնէութեան պատմութիւնից յայտնի է, որ Յիսուսի սշակերտները եւ առաջին հաւատացեալները հրեաներ էին, ՕՐԻՆԱՅ Հաւատարիմներ: Գործք Առաքելոցից տեղեկանում ենք, որ նրանք կանոնաւոր կերպով յաճախում էին Երուսաղէմի Տաճարը

այնտեղ աղօթելու եւ ներկայ գտնուելու Մովսէսի տնօրինած ամե-
նօրեայ Ձոհարերութեան արարողութեան :

«Համապագօր կամխեալ միաբանութեամբ ի Տաճարն առտնին
բեկանէին գիացն եւ առնուին կերակուր ուրախութեամբ եւ միա-
մտութեամբ սրտի» (Գործք Առաքելոց Բ. 46) :

Նրանց համար քրիստոնէութիւնը մովսիսականութեան հա-
կադրուող մի նոր կրօն չէր, այլ նրա «փառապանծ պտուղը» յեն-
ուելով Յիսուսի ծանօթ արտայայտութեան վրայ թէ՛ «ոչ եկի
լուծանել, այլ՝ լնուլ» չեմ եկել լուծարքի ենթարկելու, այլ՝ լրա-
ցընելու :

Հետեւում է, ուրեմն, որ առաջին քրիստոնեաները Մովսի-
սական Տաճարում էին հաւաքւում աղօթելու եւ լսելու Առաքեալ-
ների քարոզներն ու խրատները : Նրանք նոյնիսկ Տաճարում իրենց
մասնաւոր անկիւնը ունէին, որ կոչւում էր Սրահ Սողոմոնի :

«Եւ էին միաբան ամենեքեան ի Սրահին Առդումովի եւ յայ-
լոց անտի ոչ ոք իշխէր մերձեմալ առ նոսա, այլ յարգէր գնոսա ժո-
ղովուրդն եւ առաւել եւս յաւելուին հաւատացեալքն ի Տէր բազ-
մութիւն արամց եւ կամանց... (Գործք Առաքելոց Ե. 12) :

Սակայն երբ հայածանքներն սկսուեցին Երուսաղէմում քրիս-
տոնեաների դէմ, հաւատացեալները հարկադրուեցան հեռանալ Տա-
ճարից եւ հաստատեցին իրենց ժողովարանները, որին տուին Վեր-
նատուն անունը :

Առաջին քրիստոնեաները հրէական Տաճարից իրենց նոր ժո-
ղովարանը տարին Տաճարի սովորութիւնները, աղօթքներն ու եր-
գերը :

Պօղոս Առաքեալը, երբ իր հովուական թղթերում յաճախ
խօսում է հոգեւոր երգերի եւ աղօթքների մասին, բնականաբար
այս երգերին էր ակնարկում :

«Ուսուցանել եւ խրատել զմիմեանս սաղմոսիւք եւ օրհնու-
թեամբ եւ երգօք հագետօք» :

Առաջին քրիստոնեաները Տաճարից ժողովարան փոխադրեցին
ոչ միայն հրէական աղօթքներն ու երգերը, այլ նաեւ մովսիսական
տօները եւ սովորութիւնները՝ նրանց տալով քրիստոնէական լիմաստ
եւ խորհուրդ : Եգիպտոսից ազատադրման նուիրուած Պասէջի տօնը
փոխարինուեց Յիսուսի Յարութեան տօնի հետ . Տասնաբանեայ
Պատուիրանաց տօնը, որ կատարւում էր Պասէջից 50 օր յետոյ,
փոխարինուեց Հոգեգալուստի տօնի հետ : Ձոհարերութեան արա-
րողութեան փոխարինեց նախնական Պատարագը :

Քրիստոնէական Եկեղեցին հրէական Տաճարից փոխ առեց նոյնիսկ կրօնական պարերը, որ մաս էին կազմում կրօնական արարողութեան:

Յետադայ դարերում կրօնական պարերը մասնաւոր կարեւորութիւն ստացան Եւրոպական մի շարք եկեղեցիներում, որոնց հետքերը մինչեւ այսօր դեռ մնում են: Այսպէս, միջազգային համալու ունէր մինչեւ վերջերս Սեվիլայի կրօնական պարերի փառատօնը, որ ամէն տարի ամառը տեղի էր ունենում եւ որին ներկայ դառնուելու համար այնտեղ էին շտապում ոչ միայն Սպանիայի, այլ նաեւ աշխարհի բոլոր անկիւններից:

Չարմանալի թող չթուայ, եթէ յիշենք, որ մեր Եկեղեցում եւս պարեր են եղել, որի մասին հատ ու կտոր տեղեկութիւններ են մեզ հասել:

Այսպէս օրինակ, Նարեկացին վկայում է որ Ստեփաննոս Մուկաց եպիսկոպոսը դիմում է Կոստանտին եւ Վասիլ կայսրներին եւ Քրիստոսի Սաչափայտից մի նշխար է խնդրում Աբարանի եկեղեցում դնելու համար: Այդ առթիւ եպիսկոպոսը պատրաստել է տալիս ոսկեձոյլ մի խաչ, որի մէջ պիտի պահուէր թանկագին մասունքը: Սնդրանքն ընդունւում է եւ եպիսկոպոսը մեծ թափօրի պլուխն անցած եւ «Յտուր երկիզածաց քոց նշան» Սաղմոսը երգելով դնում է ընդառաջ՝ «Ի ծափս ձեռիմ, ի տրոփումն կայքելով կախուման ոտից»: Այսինքն՝ ծափ տալով եւ ոտքերը տրոփելով պարում էր (կաքաւել):

Մի ուրիշ վկայութիւն մենք գտնում ենք Մկրտիչ Նաղաշի մօտ, որ նկարագրում է թէ ինչպէս 1447-ին Արզնիի եկեղեցին նորոգւում է եւ նրա վերաբացումը կատարւում է մեծ հանդիսաւորութեամբ: Եպիսկոպոսը «Օրհնէր, ցնծայր եւ կախուէր ի գաւիթս եկեղեցոյ, որպէս երկնաւոր փեսայ ի մաքուր առագաստիմ»:

Տօնապատճառը, որ տօնական հանդիսութիւնների ուղեցոյց պիւրքն է, Տեսառնդառաջի հանդիսութեան մասին յիշում է, որ արարողութիւնից յետոյ քահանաները, դպիրները եւ մանուկները դբսում, որպէս հրեշտակներ, պիտի ծպտուեն եւ կրակէ բոցերի շուրջը պիտի դառնան որպէս սերովբէներ:

«Քահանայք, դպիրք եւ մանկուսք շրջապատեալ գրոցով շուրջ գան, ծպտեալ իբր սերովբէքն՝ սաւառնի քեօքն»: Ուրեմն, ոչ միայն պիտի շուրջ գան, այսինքն՝ պարեն, այլ նաեւ հրեշտակների հաղուստներ պիտի հաղնեն եւ սաւառնելու ձեւեր պիտի անեն:

Եկեղեցական պարի վերջին մնացորդը կարելի է համարել մեր եկեղեցում Անդաստանի ծէսը, ուր եկեղեցական դասը երկու մասի բաժանուած, դառնում է եւ օրհնում աշխարհի չորս կողմերը:

Այսպէս ուրեմն, Յիսուսի աշակերտները եւ առաքեալները իւրացրին հրէական Տաճարի բոլոր աղօթքները, տօները եւ նրանց ջրիստոնէական իմաստ եւ խորք տալով տարածեցին այն բոլոր երկիրներում, ուր աւետարանեցին: Եւ ընաւ զարմանալի չէ որ այսօր երբ համեմատում ենք Արեւելեան հին – կոպտական, յունական, ասորական, եթովպական, հայկական – եկեղեցիների սաղմոսերգութիւնները, աղօթքները եւ նոյնիսկ որոշ երգերը, գրեթէ նոյնութիւն ենք գտնում, որ միօրինակ, անհարազատ եւ անհրապօր էր:

Ճիշդ է նկատում Եզնիկ Կողբացին, երբ ասում է. – Լեզուս մեր ընդարմացեալ եմ ի սաղմոսերգութեան ... շրթամբք սրբմբք զԱստուած... որովհետեւ արարողութեան մեծ մասը սաղմոսների ընթերցումով էր տեղի ունենում:

Այս անպատեհութիւնը զարմանելու համար է, որ Նիկիոյ ժողովում այս հարցը քննարկման է ենթարկում եւ որոշում է, որ դռնէ Աւագ Ուրբաթի, Շաբաթի եւ Յարութեան տօներին մասնաւոր կարեւորութիւն տրուի՝ երգերով ճոխացնելով արարողութիւնները:

ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Հաստատուած իրողութիւն է, որ Լուսաւորչից շատ առաջ Հայաստան էին այցելում Քրիստոնէութեան յոյն եւ ասորի քարոզիչներ, մեծ մասամբ Եղեսիայից եկած ասորի եկեղեցականներ, որոնց ազդեցութիւնը մեծ էր հայ հաւատացեալների վրայ: Այդ շրջաններում Ասորի Եկեղեցին օժտուած էր մի քանի մեծ դէմքերով – աստուածաբան, երգասաց, տաղերգու – որոնք յօրինում էին նոր աղօթքներ ու երգեր, դուրս բերելու համար Եկեղեցին իր նախնական, միօրինակ ու տաղտկալի վիճակից:

Այդ կարեւոր դէմքերից է Բարդեժան Ասորին, որ ծնուել է 154 թուին Եղեսիայում: Իմաստասիրական խորունկ մտքով օժտուած, աստղագէտ եւ աստուածաբան, սակայն նա չէր բաժանում Քրիստոնէութեան որոշ դոգմաները. օրինակի համար մերժում էր յետ մահու յարութեան դաղափարը:

Բարդեժան երբ յարեց Գնոստիկեան հերետիկոսութեան, հալածուեց եւ Հայաստան ապաստանեց, ուր մնաց մինչեւ 222 թուականը, որից յետոյ՝ Եղեսիա վերադարձաւ եւ այնտեղ էլ մահացաւ յաջորդ տարին: Բարդեժանը թողել է շուրջ 150 կրօնական երգեր, բաղմաթիւ քարոզներ եւ մի գիրք՝ «Ճակատագրի Մասին» անունով:

Կարելի է ենթադրել, որ Լուսաւորչից առաջ Հայաստանում

տարուած քրիստոնէական քարոզչութիւնը իր արդիւնքը տուել էր եւ նոր վարդապետութիւնը թափանցել էր ժողովրդական խաւերից ներս. այդ խակ պատճառով Հայաստանը նկատուում էր քրիստոնեաների համար որպէս հիւրընկալ մի երկիր: Դրանով պիտի բացատրել Հռիփսիմեանց կոյսերի, Բարդեձան Ասորու Հայաստան ապաստանիլը: Եւ եթէ Տրդատ Քրիստոնէութիւնը պետական կրօն յայտարարեց, այդ եղել է ժողովրդի ստիպման տակ:

Երկրորդ դէմքը, շատ աւելի հեղինակաւոր՝ Եփրեմ Ասորին է, որ ծանօթ է Եփրեմ Պուրի անունով եւ որ ծնուել է Մծբինում 306 թուին, հեթանոս քուրմ հօրից: 18 տարեկանին յարում է Քրիստոնէութեան եւ աշակերտում է Սուրբ Յակոբ Մծբնայ Հայրապետին:

Եփրեմ Ասորու մատենագրութեան հայերէն թարգմանութեան մէջ տրուած է հետեւեալ զնահատականը նրա անձի եւ կեանքի մասին.

– Երբեք չայցելեց Աքէմֆ, Աղեփսամոյրիա կամ Անտիոք՝ հետեւելու համար բարձրագոյն դպրոցների ուսմանց: Անապատի եւ քարայրների մէջ ապրեց. չփնտոնեց եկեղեցական աստիճաններ եւ գոհացաւ միայն սարկաւագուրեամբ: Խորունկ աստուածաբան, հօգօր պերնախօս, բանաստեղծ, երաժիշտ. կատարեալ հին դարերի մի սուրբ:

Բարդեձանի եւ Եփրեմի քերթողութեան զլխաւոր տարրը կազմում են տաղեր եւ օրհնութիւններ, որոնք երգւում էին ժողովրդի կողմից առաւելապէս տօնական օրերին:

Եփրեմը նոյնխակ միանձնուհիներից կազմել էր մի երգչախումբ, որին ինքն ընկերակցում էր տաւիղով: Եփրեմից է մնացել քերթուածների տունների սկզբնատառերը յարմարեցնելը իր անուան տառերին կամ այբուբենի կարգին (Ակրոստիկոն):

Յիշեցինք այս երկու Ասորի եկեղեցական հայրերի անունները պարզ այն պատճառով, որովհետեւ նրանց յօրինած երգերն ու քարոզները երկար ժամանակ երգուել են նախասոկեղարեան հայ եկեղեցում, եւ նրանց հետեւողութեամբ է, որ Թարգմանիչների օրով մեր հոգեւոր երգասացութիւնը սկզբնաւորուել է:

Բազմաթիւ օրինակներ կան, որոնք հաստատում են թէ ինչպէս Եփրեմ Ասորին մեծ ազդեցութիւն է ունեցել՝ որպէս ներշնչարան մեր օրհներգուների համար: Մեսրոպ Մաշտոցին վերագրուած Ապաշխարութեան շարականների մէջ կարելի է տասնեակներով դտնել Եփրեմի աղօթքը շարականի վերածուած: Օրինակի համար՝ Եփրեմ Ասորու այն աղօթքը, որ սկսում է «յոքաճան անօրէնութեամբ տարաբերեալ ծփիւ» բառերով, Շարականի մէջ եղել է՝ «ի խորս մեղաց ծովու տարաբերեալ ծփիւ»: Եփրեմի մի ուրիշ ա-

դօթքը, որ սկսում է «Անկամիմք առաջի քն Տէր եւ խնդրեմ գրք-
դուքիւն յանցանաց իմոց» նախադասութեամբ, Շարականի մէջ
դարձել է՝ «Անկամիմք առաջի քն եւ խնդրեմ գրքդուքիւն մեզաց
իմոց» եւ շատ նման օրինակներ կան, որ հաստատում են Ասորի
Եկեղեցու ազդեցութիւնը հայկականի վրայ:

Երբ այս երգերը թարգմանում էին բառացի կերպով, կամ
նրանց հետեւողութեամբ յօրինում էին նորերը, տրամաբանական
կարելի է հաշուել որ նրանք երգում էին նոյն եղանակով, ինչ որ
ասորերէն բնագիրը (*):

ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Միւս կողմից կար, սակայն յունական ազդեցութիւնը:

Յունական դաստիարակութիւն ստացած մեր թարգմանիչնե-
րը իրենց հետ Հայաստան բերեցին յոյն արեւեստի շունչը եւ ոգին:
Յունաստանում արդէն վաղուց սկսել էին հրէականի հետեւողու-
թեամբ յօրինել նոր Սաղմոսներ եւ օրհնութիւններ, որոնք մեծ մա-
սամբ Սուրբ Գրքից առնուած զանազան դրուագներ էին: Մեր թարգ-
մանիչները, նրանց հետեւողութեամբ կամ բառացի թարգմանու-
թեամբ, մեր Եկեղեցին էին մտցնում նման երգեր, ինչպէս օրինակ՝
«Փառք ի Բարձունս» կամ մեր զմայլելի «Լոյս Զուարթ»ը, որ յու-
նարէնից է թարգմանուած: Բնական է որ նման դէպքում փոխ էին
առնում յունականից նաեւ այդ երգերի եղանակները:

Հետեւում է, ուրեմն, որ մինչեւ մեր Ոսկեդարը Հայ հոգե-
ւոր երգասացութիւնը ենթակայ էր Ասորի եւ Յոյն Եկեղեցիների
ազդեցութեան, ինչպէս մեր ամբողջ մշակոյթը: Դրա համար էլ
մեր մատենագիրները Հայ հոգեւոր գրականութեան սկզբնաւորու-
թիւնը կապում են Ոսկեդարի մեր թարգմանիչների հետ:

Սահակ Պարթեւ եւ Մեսրոպ Մաշտոց, թարգմանելուց յետոյ
Աստուածաշունչը, նպատակադրել էին ազգայնացնել նաեւ Հայ Ե-
կեղեցու ժամերգութիւնը:

Եւ, ըստ պատմիչների հաւաստումին, մեր դպրութեան եր-
կու պատկառելի Հիմնադիրները նախաձեռնում են նաեւ այդ գոր-
ծը՝ դրելով Հայերէն աղօթքներ, երգեր, որոնք յետագայում պիտի
ստանային Շարական անունը:

(*) Հայաստանայց Եկեղեցիմ Եփրեմ Ասորու յիշատակը յաւերժացրել
է նրան սուրբերի շարքը դասելով եւ մասնաւոր տօմ յատկացնելով: Շարակնացի
մէջ բազմաթիւ են նրան նուիրուած շարակնացիք:

Մեր շարականների հեղինակների մասին հատ ու կտոր տեղեկութիւններ գտնում ենք Շարակնոցի յիշատակարաններում եւ նաեւ երբեմն մեր պատմիչների գործերում: Համաձայն այդ աղբիւրների Մեսրոպ եւ Սահակ, միւս թարգմանիչների հետ, «արարին երգս շարականաց քաղցր եւ գեղեցիկ եղանակաւ եւ մեծ խորհրդով ծնունդ Քրիստոսի, Քառասնօրեայ գալստեանն ի Տաճարն, Մկրտութեան եւ եկաւորութեան ի Բեթանիա եւ յԵրուսաղէմ, Մեծի Շաբառ Չարչարանաց, Յարութեան, Համբարձման եւ Հոգւոյ Գալստեան, Խաչի Եկեղեցւոյ եւ այլ տօնից տէրուականաց եւ ամենայն սրբոց, Ապաշխարութեան եւ Ննջեցելոց, պէս պէս, զամազան եւ անթիւս, զոր մինչեւ ցայսօր պաշտի Եկեղեցիս Հայաստանեայց»:

Այս վկայութիւնը մեզ բերում է Կիրակոս Գանձակեցի պատմիչը: Բայց պէտք է մոռանալ որ Կիրակոսը ժԳ. դարու պատմիչ է, որի տուած վկայութիւնը Ե. դարի անցքերի, դէմքերի մասին պէտք է վերապահութեամբ ընդունել:

Հայ վաւերական բանասէրներից ոմանք գտնում են, որ Ապաշխարութեան շարականների մէջ, որոնք վերագրւում են Սահակին եւ Մեսրոպին, կան այնպիսի խորունկ իմացութեամբ լեցուն յօրինուածքներ, որ այդ դարում նոյնիսկ Յունաստանում չեն գործածուել եւ երևում են եօթերորդ դարում: Բացի այդ, այդ շարականների ոճը հինգերորդ դարի չէ, այլ՝ աւելի ուշ, քերթողական դպրոցին են պատկանում:

Դարերի հողովոյթի մէջ մեր երկու հսկաները այնքան մեծ հմայք եւ ժողովրդականութիւն են ունեցել, որ, հաւանաբար, ժողովուրդը նրանց է վերագրել ինչ սր դեղեցիկ շարական կամ աղօթք է տեսել: Բացի այդ, տարբեր Շարակնոցների յիշատակարաններում յաճախ տարբեր անունների են վերագրուել այս կամ այն շարականը, որով՝ ճշգրիտ կերպով տալ իւրաքանչիւր շարականի իսկական հեղինակի անունը, դժուար է:

Թարգմանիչներից բացի շարականներ կան վերագրուած Մովսէս Քերթողին, որ Խորենացուց տարբեր է, Մանդակունուն, Օձնեցուն, Ստեփաննոս Սիւնեցուն, Կոմիտաս կաթողիկոսին եւ բազմաթիւ ուրիշների:

ՄԵՐ ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԳԵՐԸ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ

Մեր հոգեւոր երգերն ունեն հետեւեալ անունները.— Կցուրդ կամ Կցորդ, Շարական, Տաղ, Գանձ:

Կցուրդը սկզբնական աղմոսներին կցուած յաւելուածական աղօթքներ են որ երգւում էին Սաղմոսների հետ հին դարերում:

Շարական բառը առաջին անգամ մենք հանդիպում ենք 11րդ դարում, Շնորհալու կողմից յիշատակուած: Շարական բառի ստուգաբանութեան շուրջ եղել են տարբեր կարծիքներ: Ոմանք փորձում են կապել պարսկերէն կամ արաբերէն շէր կամ շայիր բառի հետ, որ նշանակում է բանաստեղծութիւն, բանաստեղծ: Ուրիշները կարծում են որ կապ ունի թրքական շարֆի բառի հետ, որ երգի մի տեսակ է: Կան, կամ աւելի ճիշդ՝ եղել են այնպիսիներ որ փորձել են շարականը բացատրել շար ականց, այսինքն՝ թանկագին քարերի շարք իմաստով:

Ամէնից տրամաբանական բացատրութիւնը կարելի է համարել հետեւեալը:

Ոսկեդարի եւ նրան յաջորդող մի քանի հարիւրամեակները ընթացքում հոգեւոր երգ յօրինելը եւ եկեղեցում երգելը վերապահուած չէր որոշ անհատների. նա ազատ էր բոլորի համար: Ժողովրդին էր մնում այդ երգերը հաւանելը, իւրացնելը եւ կամ մերժելը: Իր առաւելութիւնների հետ, որ ազատ ասպարէզ էր տւում բոլորին ստեղծագործելու, այս պարագան ունէր նաեւ իր անպատեհութիւնը, այն՝ որ եկեղեցի էին խուժում ամէն ճաշակի եւ յաճախ կասկածելի ընդունակութեան մարդկանց կողմից յօրինուած երգերը, մանաւանդ որ այդ դարերում Եկեղեցին չունէր տակաւին իր պաշտօնական երգացանկը՝ յատկացուած այս կամ այն տօնական օրուան կամ տօնին: Տօնական օրերին երգւում էր ինչ որ հասնէր — Սաղմոս, օրհնութիւն, տաղ, շարական կամ աղօթք: Նոյն կացութիւնն էր տիրում նաեւ Յոյն Եկեղեցում: Եթերորդ դարից այս պարագան ուշադրութեան է առնւում եւ փորձեր են կատարւում կարգ ու կանոնի տակ դնել հոգեւոր երգասացութիւնը:

Ընդգծեցինք այս երկու բառերը, որովհետեւ նրանք ընդունուեցին որպէս թերմիւններ յետագայ դարերում: Արդարեւ, ութերորդ դարից սկսած մեր եկեղեցական հայրերը, հետեւելով Յոյների օրինակին, որոշ սահմանումներ եւ սեղմումներ են մտցնում մեր հոգեւոր երգասացութեան մէջ: Որոշ տօների համար ընտրում են պատշաճ աղօթքներ եւ երգեր, որոնց տալիս են ԿԱՆՈՆ կամ ԿԱՐԳ անունները: Սրանք կազմուած են ութը երգերի շարքից, որոնցից իւրաքանչիւրին նախորդում է մի տուն Սաղմոս: Սաղմոսը կարգալուց յետոյ, նոյնը կրկնւում է երգով: Այդ ութը Սաղմոսների եւ նրանց յաջորդող երգերի շարքը հետեւեալն է.

Ա. «Օրհնեսցուք զՏէր զի փառօք է փառաւորեալ»ին յաջորդում է ՕՐՀՆՈՒԹԻԻՆԸ:

Բ.— «Օրհնեալ ես Տէր Աստուած հարցն մերոց»ին՝ ՀԱՐՑԸ:

Գ.— «Օրհնեցէք ամենայն Գարծս Տեառն»ին՝ ԳՈՐԾՔԸ:

Դ.— «Մեծացուցե՛ց անձն իմ զՏէր»ին՝ ՄեծԱՅՈՒՍՑէն, որ Աստուածածնի փառաբանումն է:

Ե.— «Ողորմեա ինձ Աստուած»ին՝ ՈՂՈՐՄԵԱն:

Զ.— «Օրհնեցէ՛ք զՏէր յերկինս»ին՝ Տէ՛ր ՅԵՐԿԵՆՑԸ:

Է.— «Համբարձի զաչս իմ ի լերին»ին՝ «ՀԱՄԲԱՐՁԻ»ն:

Ը.— Եւ ձաշու:

Առաջին վեց երգերը երգուած են Առաւօտեան ժամերգութեան ժամանակ. Համբարձին՝ Երեկոյեան, իսկ ձաշուն՝ Միջօրէի:

Ստացուած է, ուրեմն, որ ԿԱՆՈՆը, կամ ԿԱՐԳը ամփոփուած է այս ութ երգերի շարքը, որից եւ, հաւանաբար, ստացուել է Շարական անունը, այսինքն՝ մի երգ որ կապ ունի այս կամ այն շարքին:

Այս մեկնութեան որպէս հաստատում կարելի է յիշել այն իրողութիւնը որ շարական բառը մեր հին մատենադիրներէից եւ ոչ մէկը չի յիշատակում, որովհետեւ այն դարերում նա ստեղծուած չէր:

Եկեղեցական երգերի ԿԱՆՈՆը կամ ԿԱՐԳը մեր եկեղեցում մտցնում է, ըստ պատմիչների, Ստեփաննոս Սիւնեցի եպիսկոպոսը, որ ապրել է Տրդ դարում եւ ճանաչուել է որպէս իմաստասէր, զբաղանալէտ, մեկնարան, թարգմանիչ եւ մանաւանդ՝ հոգեւոր երգերի հեղինակ: Նրան է վերադրուած նաեւ մեր եկեղեցական ութ ձայների համակարգը, հակառակ նրան, որ Յայտաւուրքի մէջ այդ նախաձեռնութիւնը նորից վերադրուած է Սահակ Պարթեւին: Այսպէս, մինչ Ստեփաննոս Օրբելեանը վկայաբանում է՝ «... Բաժանեաց եւ գուք ձայնսն եւ կարգեաց, շարեաց շարականս զՅարութեան օրհնութիւնսն» Ստեփաննոս Սիւնեցու մասին խօսած ժամանակ, Յայտաւուրքը գրում է՝ «Արարին երգս շարականաց եւ կարգեցին եղանակս ամենայն ձայնից, գորս բաժանեաց ի միմեանց սուրբ հայրապետն Իսահակ Պարթեւ տասն ձայնս»:

Թէ որոնք են եղել Սահակ Պարթեւի համակարգի ձայները տակաւին կարելի չէ եղած ճշդել, մինչդեռ Սիւնեցու կարգաւորումը պահուում է մինչեւ այսօր, որ յայտնի է Կարգ Ութը Ձայնից անունով եւ ունի հետեւեալ անունների շարքը.— Առաջին Ձայն՝ (Ա. 2), Երկրորդ Ձայն՝ (Բ. 2), Երրորդ Ձայն՝ (Գ. 2), Չորրորդ Ձայն՝ (Դ. 2): Այս չորս բուն ձայներն ունեն իրենց արբանեակ ձայները, որ կոչուած են Կողմ կամ՝ Կոչմունք եւ ունեն հետեւեալ անունները.— Ա. Կողմ, Բ. Կողմ, Գ. Կողմ, ԳԿ. եւ Չորրորդ Կողմ՝ ԴԿ.:

Կոչմունք ձայներն ունեն երկրորդ անուն եւս. այսպէս՝ ԲԿ.

կոչուում է նաեւ Աւագ Զայն, ԳԿ. կոչուում է՝ Վառ Զայն, իսկ ԴԿ.ը Վերջ Զայն:

Ստեփաննոս Սիւնեցիին ունենում է եղբրական վախճան: 735 թուին նա սպանուում է վատարարոյ մի կնոջ կողմից, որին քանիցս Սիւնեցիին յանդիմանել էր իր վարքի համար: Ժողովուրդը ստեղծում է այդ մահուան շուրջ հետաքրքրական մի առասպել: Իբրեւ թէ Սիւնեցու մահուան պատճառով յաջորդ օրն իսկ ուժեղ երկրաշարժով կործանուում է կնոջ բնակած աւանը, որին զոհ են դնում 10.000 հոգի: Այդ աղէտի հետեւանքով այդ ձորը կոչուում է Վայոց Ձոր:

Մեր դրականութեան եւ երաժշտութեան պատմութեան մէջ Ստեփաննոս Սիւնեցու անուան հետ սերտօրէն կապուած է նրա քրոջ՝ Սահակադուխտի անունը, որ եղել է մեր առաջին կին բանաստեղծուհին եւ երաժշտուհին: Նոյն Օրբելեան պատմիչը հիացմունքով է խօսում Սահակադուխտի բարոյական վարքի, ունեցած հաւատքի, բանաստեղծական եւ երաժշտական տաղանդի մասին: Սահակադուխտը կեանքից քաշուել էր մի մենաստան, ուր եւ հաստատել էր իր երաժշտական ստուգիւն: Նա յօրինում էր կրօնական երգի թէ՛ բառերը եւ թէ՛ եղանակը, որոնք սովորեցնում էր ամէն կողմից դէպի իրեն եկած դպիրներին: Իր մենարանի մի մասը սեւ վարագոյրով բաժանել էր միւսից. մի մասում ինքն էր նստում, միւսում՝ իր աշակերտները: Նա երգում էր նոր կամ հին յօրինած երգերը եւ կրկնել էր տալիս միւսներին մինչեւ որ սովորէին: Դարու պատմիչը՝ Դեւոնդ Երէջ նրա երգի մասին գրում է. — ...Հրեշտակական երգք ի վերայ երկրի...

Աստուածածնին նուիրուած իր երգերից մէկը, Սրբուհի Մարիամ անունով, իր անուան սկզբնատառերով է կազմուած՝ Սահակադուխտ:

Այդ շրջանում հոգեւոր երգերը գրուում էին ազատ չափով: Սա հետեւանք էր այն արդելքին որ դրել էր Լավողեկէի տիեզերական ժողովը: 360 թուին Լավողեկէում դումարուած այդ ժողովը քննութեան է առնում այն հարցը թէ՛ հոգեւոր երգերը պէ՞տք է որ տաղաչափութեամբ գրուեն, թէ՛ արձակ չափով: Պատճառը բացատրուում է այն իրողութեամբ որ Բարդեժան Ասորու եւ Եփրեմ Պուրիի սկսած տաղաչափական շարժումը լայն ծաւալում էր գտել եւ սկսել էր վարակել դառնալ միւս Եկեղեցիների համար: Տիեզերական ժողովը քննարկելով այդ հարցը գտնում է որ տաղաչափական արուեստը հեթանոսական արտայայտութիւն է եւ պէտք է արգելել հոգեւոր երգերը այդ ոճով գրելը: Մարդիկ պէտք չէ որ

Աստուծոյ հետ ոտանաւորով խօսին, որ անբնական մի երեւոյթ է, տրամաբանում է ժողովը:

Ճշդուած չէ այն հարցը թէ Հայաստանեայց Եկեղեցին մասնակցել է այդ ժողովին թէ ոչ. բայց ստոյգ է, որ նա որդեգրել է այդ սկզբունքը եւ մերժել է տաղաչափութեամբ բանաստեղծութիւնները մեր հոգեւոր երզասացութեան մէջ:

Գեղեցիկ բացատրութիւն է կազմում Կոմիտաս Կաթողիկոսի հռչակաւոր «Անձինք Նուիրեալք» շարականը, որ առաջին տաղաչափական բանաստեղծութիւնն է մեր հոգեւոր գրականութեան մէջ եւ հանդիսանում է առաջին վէճը մեր Վերածնութեան շէնքի:

Հոգեւոր գրականութեան մէջ տաղաչափական բանաստեղծութիւնը վճռականապէս մտցրեց 12րդ դարում՝ Ներսէս Շնորհալին, որի մասին աւելի մանրամասնօրէն պիտի խօսենք աւելի ուշ:

Սահակադուխտի հետ, որպէս կին զրոյց եւ երաժիշտ, իր մասնաւոր տեղն ունի Վահան Գողթնեցու քոյրը՝ Խոսրովիդուխտը: Իր եղբոր, Վահան Գողթնեցու նահատակութեան առթիւ նրա զբաժ բանաստեղծութիւն-շարականը մինչեւ այսօր սլահում է իր գեղեցկութիւնը եւ երգում է հայ եկեղեցում:

Ծանօթ է Վահան Գողթնեցու ողբերգութիւնը իր հեքիաթային պատմութեամբ:

Արարական բանակները Հայաստանը դրակելուց յետոյ հաղարաւոր դերիներ են տանում այն ժամանակուայ իրենց մայրաքաղաքը՝ Դամասկոս: Գերիների մէջ է լինում նաեւ Վահանը, Գողթանի Տէր Խոսրով իշխանի որդին, հազիւ չորս տարեկան:

Մանուկ Վահանը իր ուշիմութեամբ, բնական շնորհներով գրաւում է Խալիֆայի ուշադրութիւնը. եւ այս վերջինը առնում է զայն իր պաշտպանութեան տակ: Վահանը ստանում է կանոնաւոր կրթութիւն եւ յետագային դառնում է արքունի դիւանապետ: Խալիֆայի ստիպման տակ Վահանը մահմետականութիւն է ընդունում եւ կոչում է Վահաբ:

Օմար խալիֆայի հրամանով դերի բերուած բոլոր հայերը արձակւում են եւ վերադառնում են Հայաստան: Մինչ այդ, Վահան Գողթնեցին իր հայ եւ քրիստոնեայ լինելը իմացել էր եւ իսկապէս է յայտնում նոյնպէս վերադառնալ իր հայրենիքը, մահաւանդ կրք լուր է ունենում որ հայրենիքում մի քոյր ունի, որ իրեն է սպասում կարօտով՝ տարիներից ի վեր: Օմարը մերժում է արսօնել, կասկածելով որ կարող էր չվերադառնալ: Բայց Վահանի խոստումներին եւ պնդումներին տեղի տալով, ի վերջոյ, Խալիֆան արտօնում է:

Վահանը Հայաստան վերադառնալով ենթարկուած է կատարեալ հողեփոխութեան: Հետզհետէ նրա մէջ արթնանում են մանկութեան յուշերը, հարազատների կարօտը, իր պապերի հաւատքը, եւ որոշում է այլեւս չվերադառնալ, մանաւանդ երբ լսում է որ Օմար խալիֆան մեռել է եւ, հետեւաբար իր վերադարձը հետապնդող պիտի չլինէր:

Քիչ ժամանակից յետոյ Վահանի համար սկսում է նոր տառապանք: Իր մանկութեան ընկերները եւ հարազատները Արարների վախից սկսում են զդուշանալ նրան շատ մօտիկութիւն ցոյց տալուց, մանաւանդ երբ յայտնի է լինում որ նա մահմետականութիւն է ընդունել Դամասկոսում: Միւս կողմից՝ նա իրեն համարում է խոստմնադրուծ եւ դասալիք: Ի վերջոյ որոշում է վերադառնալ Դամասկոս եւ պատմել ամէն բան՝ որ վերադարձել է իր հայրենի կրօնին:

Դամասկոսում այդ օրերին իշխում էր Հեյմ խալիֆան: Վահանը ներկայանում է նրան, պատմում է ամէն բան եւ խնդրում է որ ազատ թողնեն իրեն՝ վերադառնալու իր հայրենի կրօնին: Խալիֆան եւ արքունի մեծամեծները ամէն ջանք թափում են Վահանին տարհամոզելու համար, որ, սակայն, մնում է անդդուելի: Վահանը ղլխատում է 737 թուին եւ դասում հայ նահատակների եւ սուրբերի շարքը:

Իր եղբոր նահատակութեան վրայ Խոսրովիդուխտ զրում է իր տառապակոծ շարականը, որ մինչեւ այսօր երգւում է Վահան Գողթնեցուն նուիրուած տօնի օրը:

Խոսրովիդուխտը զրել է մի շարք շարականներ եւ տաղեր. նրան է վերադրում Ջրօրհնեաց հրաշալի երգը՝ «Ո՛վ Զարմանալիցն»:

Ինչպէս քիչ առաջ ասուեց, երբ յօրինելու, եկեղեցում երգելու կամ երգել տալու համար մեզ մօտ ոչ մի արգելք չկար: Դրա հետեւանքն եղաւ այն, որ այնտեղ տարուեցին հարիւրաւոր տաղանդաւոր երգերի հետ նաեւ շատ անճաշակ զրուածքներ: Բացի այդ, Եկեղեցու երգասացութիւնը դեռ չէր կանոնաւորուած, յայտնի չէր թէ որ օրը ինչ շարական պիտի երգուէր: Ստեղծուած էր կատարեալ անիշխանութիւն: Դրա մի փայլուն ապացոյցը մեզ տալիս է պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին: Նա պատմում է որ մի անգամ Ներսէս Երնող կաթողիկոսը Վարդապառի տօնին ներկայ է գտնուում Բաղաւանում: Իրեն ընկերակցող կրօնաւորները երգում են տօնին պատշաճ շարականը եւ սպասում են որ դիմացի դասը շարունակէ յաջորդ տունը: Այս վերջինը բոլորովին անծանօթ երգուած շարականին՝ կարկամում է եւ լռում: Փորձում են մի ուրիշ

չարական երգել. նոյն պատմութիւնը, որով ծայր է տալիս արարողութեան անկարգութեան եւ խանդարման: Այս միջադէպը պատճառ է լինում որ կաթողիկոսը մասնաւոր եկեղեցական ժողով գումարի՝ վերաքննելու համար բոլոր շարականները եւ տնօրինելու տօնական օրերի յատուկ երգերը:

Ժողովը տեղի է ունենում Դուինում՝ 645 թուին, մասնակցութեամբ 17 եպիսկոպոսների եւ բազմաթիւ վարդապետների: Ժողովին մասնակցում է նաեւ Անի գաւառի Դպրեվանքի Առաջնորդը, Բարսեղը, որ ճանաչուած էր ձոն մականուէնով եւ համբաւ ունէր որպէս հմուտ երգասաց: Նրան է յանձնուած շարականները զտելու, դասաւորելու եւ արարողութիւնները կանոնաւորելու գործը:

Բարսեղ ձոնը յաջողութեամբ գլուխ է հանում իրեն յանձնուած գործը: Շարակնոցից դուրս են հանում բազմաթիւ երգեր, մնացեալը կազմում է մի մեծ հատոր եւ կոչւում է ձոնընտիր: Դուրս մնացած շարականներին տրուեց պարակառն շարակառն անունը, որոնց մէջ, սակայն, քիչ չեն գեղեցիկ ու արժէքաւոր երգերը:

Ժողովն ընտրում է մասնաւոր պատուիրակներ, որոնք պիտի շրջէին Հայաստանի բոլոր մասերը եւ անհրաժեշտ հրահանգները տային եղած նոր կարգադրութեան մասին (*):

Մնում էր կարգաւորել եկեղեցական «Պորհուրդների» ծխական արարողութիւնները, որ նոյնպէս անկանոն վիճակում էր:

Այդ աշխատանքը տանում է Սեւանայ վանքի երբեմնի վանահայր, ապա կաթողիկոս Մաշտոցը: Մաշտոցը՝ 870 թուին դասաւորում է բոլոր ծէսերի աղօթքները, երգերը եւ արարողութիւնները եւ ամփոփում է մի հատորի մէջ, որ իր անունով կոչւում է ՄԱՇՏՈՅ, ոմանք գրում են Մաշթոց: Մինչեւ այսօր Հայաստանեայց եկեղեցում կատարուող ամէն արարողութիւն տեղի է ունենում համաձայն Մաշտոցի թելադրանքներին:

Եկեղեցական երգասացութեան բարւոքման գործում մեծ դեր է խաղացել ԺԳ. դարում նաեւ Գրիգոր Տաթեւացին. իսկ նրանից առաջ՝ ԺԲ. դարում Ներսէս Շնորհալին, որի գործը բոլորովին պիտի յեղաշրջէր երգասացութիւնը, եւ որը առանձին ընդարձակ ուսումնասիրութեան նիւթ է:

(*) Մամուկ Արեղեմը այս բարեկարգութեամ թուականի մասին կատարած է յայտնում: Նրա կարծիքով Գամաակեցիք եւ Վարդան Արեւելեցիք, որ վկայաբանում են այս մասին, Ներսէս Շինողը շփոթել են Ներսէս Շնորհալու հետ եւ Բարսեղ ձոնն էլ՝ Բարսեղ վարդապետի հետ, որ եղել է Շնորհալու մտերիմ գործակիցը:

ՊԱՏԱՐԱԳ

Քրիստոնէական եկեղեցու ամենամեծ խորհուրդը Համար-
ւում է Պատարազը:

Պատարազի մասին էլ կարելի է ասել, որ ամբողջապէս փո-
խառնուել է Հրէական Պասէքի արարողութիւնից:

Պատարազ բառը պարսկերէն է սանսկրիտ արմատով, որ նշա-
նակում է զոհ, զոհաբերութիւն: Ճիշդ այդտեղից էլ հետեւում է
նրա Հրէական ծագումը, որովհետեւ Մովսէսի տնօրինած ծէսով
Հրէական Ձատկի կամ Պասէքի Համար կար յատուկ արարողութիւն,
որի առանցքը կազմում էր դառան զոհաբերութիւնը եւ կատար-
ւում էր հետեւեալ կերպով:

Չոհաբերութիւն կատարող քահանան նախ բազմաթիւ ան-
գամներ լուացւում էր, կարգալով՝ «Լուացից սրբութեամբ գձեռս
իւ» Սաղմոսը: Ապա սեղանի վրայ էին դնում զատկական գառը եւ
նրա մօտ՝ հացն ու դինին: Եւ որովհետեւ Պասէքի այս արարողու-
թիւնը խորհրդանշում էր Իսրայէլացիների Եգիպտոսից ազատուի-
լը եւ Ելքը, քահանան բացասւում էր այդ պատմութեան բոլոր
մանրամասնութիւնները: որից յետոյ բոլորը միասին երգում էին
«Յեղամեղի Իսրայէլի յԵգիպտոսէ»՝ Սաղմոս 113-ը: Ապա զոհաբեր-
ւում էր դառը, օրհնւում էր հացը եւ դինին եւ բաժանւում էր ժո-
ղովրդին: Արարողութիւնը վերջանում էր «Մի մեզ Տէր», «Եստ-
տովան եղբրուք» եւ «Առ գետս Բաբելացաց» սաղմոսների երգով:
Արարողութեան վերջաւորութեան լինում էր նուիրահաւաքութիւն,
որից դոյացած զումարը յատկացւում էր որբերի, հիւանդների եւ
չքաւորների կարիքներին:

Ճիշդ այնպէս, ինչպէս առաջին քրիստոնեաները Հրէական
Տաճարից դէպի քրիստոնէական ժողովարան փոխադրեցին ազօթք-
ներն ու օրհնութիւնները, Պասէքի այս արարողութիւնն եւս իրենց
հետ ժողովարան տարին, փոխելով Ազապի արարողութեան, աւե-
լի ուշ՝ Պատարազի:

Դրա Համար առիթն էլ կար: Պորհրդաւոր Ընթրիքի պարա-
զան շատ յարմար էր ու պատշաճ: Ինչպէս յայտնի է, Յիսուս վեր-
ջին անգամ Հանդիպում ունեցաւ իր աշակերտների հետ Վերնատա-
նը եւ միասին ընթրեց նրանց հետ: Այդ Հանդիպման յետագային
տրուեց «Պորհրդաւոր Ընթրիք» անունը, որովհետեւ այնտեղ էր որ
Յիսուս նախազգաց իրեն վերապահուած վախճանը եւ անուղղակի
կերպով մատնանշեց Յուդայի դերը այդ դործում: Յիսուս մեծ կա-
րեւորութիւն տուեց այդ ընթրիքին, որ դարձաւ մի տեսակ նաեւ
իր կտակը: Յիսուս առաւ հացը եւ գինին, օրհնեց եւ յանձնարա-

րեց աշակերտներին ուտել որպէս խորհրդանիշը իր մարմնի եւ իմել զինին՝ որպէս իր արեան :

«Եւ մինչդեռ ուտէին նոքա, առ Յիսուս հաց, օրհնեաց եւ երեկ եւ հտ աշակերտացն եւ ասէ. Առէք, կերէք այս է մարմին իմ : Եւ առեալ բաժակ գոհացաւ, հտ նոցա եւ ասէ. Արբէք ի գումակ ամենեքեան, զի այդ է արիւն իմ նորոյ ուխտի, որ ի բազմաց հեղու ի թողութիւն մեղաց» (Մատթ. 26:26) :

Այս կերպով է որ սկզբնաւորուեց Պատարագը, որ իրենից ներկայացնում է երեք խորհուրդ – Նուիրում, Սրբացում եւ ճաշակում :

Եւ ճիշդ հրէական քահանայի նման Պատարագիչ քահանան եւս նոյն Սաղմոսը կարդալով լուսցւում է եւ սկսում նախ Նուիրումի, ապա Զոհաբերութեան կամ Սրբացման, եւ յետոյ էլ ճաշակման արարողութեան :

Ծանօթ է թէ ինչպէս Պատարագիչ քահանան նոյն օրինակով օրհնում է հացը, (նշխարքը), մասնատում է եւ վրան զինին աւելացնելով պատրաստում է հաղորդութիւնը, որ Զոհաբերութեան խորհուրդն իսկ է, եւ յետոյ ինքը ճաշակում է եւ մասի միջոցով ճաշակել է տալիս ժողովրդին :

Այս նախնական Պատարագը դարերի ընթացքում զարգացաւ, ճոխացաւ աղօթքներով եւ երգերով ու դարձաւ եկեղեցական կարեւոր խորհուրդներից մէկը, հետզհետէ ստանալով մի տեսակ բեմադրական երեւոյթ, որի դերակատարներն են զոհաբերութիւն կատարող քահանան կամ պատարագիչը, սարկաւազը, եւ ժողովուրդը, որի դերը ուշ դարերում յանձնուեց Դպրաց դասին :

Արեւելեան հին եկեղեցիներում – կոպտական, ասորական, եթովպական, հայկական – Պատարագի արարողութիւնը պահել է իր նախնական վիճակը : Կաթոլիկ եկեղեցին հետզհետէ բարեփոխել է եւ կրճատել արարողութիւնը, որ կատարւում է դրեթէ անձայն՝ խորհրդաւոր լուծութեան մէջ. մինչդեռ նախնական եկեղեցիներում Պատարագի ամբողջ ընթացքում անվերջ լսում է Քահանայի, Սարկաւազի եւ Դպրաց դասի երգեցողութիւնը :

Հին դարերում Պատարագը մատուցւում էր ամէն օր. հետզհետէ կրճատուեց շաբաթը մէկ անդամի : Կաթոլիկ եկեղեցին պահել է ամենօրեայ պատարագի սովորութիւնը. երբեմն նոյնիսկ օրը մի քանի անգամ :

Պատարագի վերջաւորութեան բաժանուող մասն ալ (նշխարք), միեւնոյն հրէական ճաշակման արարողութիւնն է, որ կատարւում է «ճաշակեցէք եւ տեսէք»ի հնչիւնների տակ :

Հայ եկեղեցական երգասացութեան յատկացուած մեր այս համառօտ տեսութիւնից հետեւում է, որ նա մեծապէս ենթակայ է եղել մի քանի օտար – Ասորի, Յոյն, Հրեայ աղղեցութիւնների: Դժուար է ստոյգ դաշափար կազմել Հին դարերի այդ երգերի եղանակների մասին, տրուած լինելով որ ժամանակի խաղաղութիւնը, որով նրանք որոշ դարերում դրանցուել են, տակաւին չի վերջանուած: Սակայն նկատի ունենալով մեր եկեղեցու խիստ աւանդապաշտ եւ պահպանողական լինելը իր աւանդութիւնների նրկատմամբ, կարելի է ասել որ դրեթէ որեւէ բան չի կարող փոխուած լինել իրենց բուն եղանակից, որով երգել են յօրինողները:

Հայ Եկեղեցու աղգայնացումը, ըստ որում, կատարուած էր մասամբ միայն՝ Հայերէնի թարգմանուելով երգի բանաստեղծութիւնը միայն, որովհետեւ որքան եւ Հայերէնը փոխարինեց ասորերէնին եւ յունարէնին, Եկեղեցու երգասացութիւնը սակայն, շարունակեց մնալ հայութեան օտար՝ իր եղանակներով:

Այս պարագան ստեղծել էր մի ուրիշ անպատեհութիւն եւս, այն որ ժողովուրդը Եկեղեցում չէր գտնում հոգեկան բաւարարութիւն: Գրաբար լեզուն իրեն համար անհասկանալի էր, իսկ երգասացութիւնը՝ անհարազատ: Իսկ դրսում ստեղծուել էր մի նոր երաժշտութիւն՝ գոսանական, որ հրապուրիչ էր ամէն տեսակէտով:

Ժողովրդի եւ Եկեղեցու միջեւ ստեղծուած է մի անջրպետ, որ գնալով խորանում է մինչեւ 12րդ դար, երբ ասպարէզ է իջնում մեր մշակոյթի պատմութեան ամէնից պայծառ դէմքերից մէկը, Ներսէս Շնորհալին:

Ն. ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Շնորհալին իր բոլոր բարենորոգումներով տանում էր հետեւողական մի գիծ – Եկեղեցին ժողովրդականացնել: Նրա այդ քաղաքականութիւնը բխում էր երկու տարբեր, բայց իրար լրացնող պատճառներից. նախ՝ ժողովրդին աւելի մօտից կապել Եկեղեցուն, եւ երկրորդ՝ լրացնել Եկեղեցու աղգայնացման գործը, այսինքն տալ նրան այն վերջնական նշանակութիւնը, ինչ որ ձգտել էին Ս. դարու թարգմանիչները, ստեղծելով հայ գէրը, թարգմանելով եւ հայացնելով Աստուածաշունչն ու եկեղեցական արարողութիւնները:

Շնորհալին համոզուած էր, որ այդ նպատակի իրադրոժման համար մեծ դեր էր վերապահուած ժողովրդական արուեստին: Նա չէր բաժանում իր նախորդների Եկեղեցու անձեռնմխելիութեան տեսակէտը, ընդհակառակն, համոզուած էր, որ ինչ որ չի բխում ժողովրդից, չի կարող ժողովրդականութիւն ստանալ եւ յարատեւ

կեանք ունենալ: Ուստի եւ նա իր 48-էն աւելի շարականները եւ սաղերը յօրինելիս օգտուեց ժողովրդական բանահիւսութիւնից եւ երգերից: Ուրիշ խօսքով՝ նա ձեռնարկեց մի գործի, որ ոչ միայն դէժ էր Հայ Եկեղեցու այլ նաեւ Համաքրիստոնէական Եկեղեցիների աւանդութիւններին, բեկանելով Լավորիկէի ժողովի 59րդ յօդուածի արգելքը՝ տաղաչափօրէն հոգեւոր երգեր յօրինելու մասին:

Շնորհալին զրուժ էր իր յօրինած երգերի թէ բառերը եւ թէ եղանակը: Եւ դրա համար նա դիմում է ամենից աւելի վստահելի աղբիւրին՝ Հայ ժողովրդական երգին, իւրացնելով ոչ միայն նրա տաղաչափութիւնը եւ եղանակը, այլ նաեւ բառամթերքը:

Շնորհալու յօրինած երգերը, իրենց նոր ոճով, իրենց աշխոյժ բնոյթով եւ ազդային Հարազատ ոգով, գտնում են անօրինակ ջերմ ընդունելութիւն ժողովուրդի կողմից: Բաւական է յիշել նրա «Առաւօտ Լուսոյն», «Նայեաց Սիրով»ը, «Նորահրաշ Պսակաւոր»ը, «Տարածեալ»ը հաստատելու համար նրանց ժողովրդական եւ հայեցի բնոյթը:

Այդ օրից սկսած Հայ Եկեղեցու երգասացութիւնը մտնում է մի նոր հունի մէջ: Շնորհալուն հետեւում են Միջնադարեան մեր տաղերգուները, որ հսկայ նպաստ են բերում մեր թէ աշխարհիկ եւ թէ եկեղեցական զրականութեան:

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF ARMENIAN CHURCH HYMNODY

PROF. A. BADMAKERIAN

The author makes a study of the origin and development of Armenian church hymnody. Based on the testimonies of Armenian narrators, whom he quotes extensively, he confirms the fact that early Eastern Christian churches — Assyrian, Coptic, Ethiopian, Armenian — have been swayed by the benedictory chants of the Hebraic temple, and that the first

Christians and Apostles were Jews, Keeping the « Law », and frequently attended the religious ceremonies, at the Temple of Solomon. Later, subjected to persecution, they withdrew from the Temple and established their own places of worship, without relinquishing the traditions and chants of the Jewish Temple. To these traditions, however, they gave a Christian imprint. This new religion and its art, which was borrowed from the Hebraic Temple, were established in the Diaspora.

The author then indicates that area of Armenia which was under Persian rule, was subject to Assyrian influences. The prayer and praise chants of **Bardadzan the Assyrian** and **Yeprem Khouri** were translated into Armenian and were sung in the Armenian Church.

The Greek Church too has left its impress on the Armenian Church, Armenian youths who were sent to Athens, Alexandria, and other cultural centers for higher studies, brought with them to Armenia the spirit and inspiration of the Greek arts.

The author then explains at some length the origin of the Armenian Mass which he relates to the Hebraic ceremony of the Paschal Feast.

Armenian Church hymnody, in its pure strain, begins to take form as of the 12th century, through the efforts of **NERCES SHNORHALI**, who was at once poet and hymnologist. To free the Armenian Church from alien influence, Shnorhali resorts to the expressions of popular art; namely, its prosody, rhythm, and diction. With these elements he composes Church hymns, in a completely novel style, which meets with great popularity, for in these new hymns the people finds the genuine ring and inspiration that moved the heart.

After the pattern set by Shnorhali, successions like **Krikor Degha**, **Hovhannes Yerzinkatzi**, **Frig**, and others, begin to write secular poetry also.

Shnorhali ushers in the Armenian Renaissance of the 12th century; noteworthy, Europe experiences her own four centuries later, in the 16th century.